

охорону навколишнього природного середовища”).

Цивільно-правову охорону навколишнього природного середовища зміцнює застосування принципу солідарної відповідальності, суть якого полягає в тому, що особи, які спільно заподіяли шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Застосування цього принципу сприяє відшкодуванню в повному обсязі завданої шкоди. Особливість цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу або природним ресурсам, полягає в тому, що мають бути відшкодовані як майбутні витрати природокористувачів на відновлення відповідних природних ресурсів, так і державні витрати щодо відновлення якості навколишнього природного середовища.

Отже, юридична відповідальність за екологічні правопорушення виникає в разі вчинення екологічного правопорушення, тобто правопорушення з особливим об'єктом посягання; містить практично увесь комплекс механізмів, притаманних різним видам юридичної відповідальності: залежно від виду екологічного правопорушення (злочин, адміністративний проступок, дисциплінарний проступок, цивільно-правовий делікт) вступає в дію той чи інший механізм, характерний для конкретного виду відповідальності.

Специфіка юридичної відповідальності за екологічні правопорушення виявляється у функціях, які вона виконує. Можна виділити такі функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: забезпечувальна - забезпечує охорону й збереження належного стану навколишнього природного середовища, окремих його компонентів; превентивна - виявляється в попередженні нових правопорушень, їх профілактиці; компенсаційна - спрямована на поновлення порушеного стану природного середовища, відшкодування шкоди, заподіяної відповідним природним ресурсам, об'єктам чи умовам; стимулююча - стимулює виконання й додержання вимог екологічного законодавства всіма громадянами та юридичними особами незалежно від форм власності; виховна - є засобом виховання людей, підвищення їх екологічної культури, формує в громадян впевненість у стабільності існуючого правопорядку, у захищеності

їх екологічних прав та інтересів; каральна - полягає в обмеженні прав і свобод правопорушника або покладенні на нього додаткових обов'язків, настанні негативних наслідків. Застосування санкцій, зрештою, фокусується на покаранні осіб, винних у вчиненні екологічних правопорушень, відшкодуванні заподіяної шкоди та відновленні попереднього стану відповідних природних компонентів.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1998 р. (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р.) // Голос України. - 1996. - №№ 128, 138; 2004. - № 233.
2. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 41. - Ст. 546.
3. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность. - Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. - 120 с.
4. Макарова В.С. Семья, общество и закон. - Новосибирск: Западно-Сибирское книжное изд-во. - 1978. - 103 с.
5. Костицький В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права / КНУ ім. Тараса Шевченка. - 2010. - Число 5. - Правова відповідальність. - С. 312-322.
6. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. Курс лекций. Учеб. пособ. Вып. 2. Нормы права и правоотношение. - Свердловск, 1964. - 226 с.
7. Кримінальний кодекс України. - К.: Видавець ПАЛІВОДА А.В., 2012. - 176 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення. - К.: Видавець ПАЛІВОДА А.В., 2013. - 284 с.
9. Цивільний кодекс України. - К.: Видавець ПАЛІВОДА А.В., 2012. - 380 с.

Губарев С.В.

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри

загальноюридичних дисциплін

Інституту кримінально-виконавчої служби

Надійшла до редакції: 03.04.2013

УДК 347:349.41

ПОНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Шигоніна Л. О.

Аналіз поняття земельної ділянки має найважливіше значення для характеристики цивільно-правових відносин, що складаються з приводу земельних ділянок. Більш того, дослідження категорії земельної ділянки як об'єкту цивільно-правових відносин представляє найбільший науковий інтерес у порівнянні з іншими його елементами. Ні суб'єкти, ні зміст цих відносин не викликають такої кількості наукових дискусій і не проявляють такої кількості суперечливих поглядів. Все це багато в чому пояснюється недостатнім дослідженням земельної ділянки як об'єкту цивільних прав, прогалинами й колізіями чинного законодавства, що встановлює як загальний правовий режим земельної ділянки, так і особливості її цивільного обороту, суперечливою судовою практикою в цій сфері.

Незважаючи на те, що в теорії цивільного права проблемі об'єкту правовідносин присвячена чимала

кількість робіт, земельна ділянка як об'єкт цивільних прав досліджується тільки в роботах К.І. Кучерук, Р.О. Машукова. Переважно питання земельної ділянки як об'єкту права знаходить відображення в працях фахівців в області земельного права, таких як О.Г. Бондар, В.В. Носік, О.В. Глотова, П.Ф. Кулинич, Р.І. Марусенко, К.П. Пейчев, М.В. Шульга та ін. Тому метою статті є визначення поняття категорії “земельна ділянка” як об'єкта цивільних прав, встановлення її ознак.

Цивільно-правова кваліфікація земельної ділянки стала можливою у зв'язку з допущенням Конституцією України приватної форми власності на землю, і необхідно - у зв'язку з введенням в дію Цивільного кодексу України (надалі ЦК України), що містить норми, які регулюють відносини із земельною ділянкою як з об'єктом нерухомості, і головне - об'єктом права власності. Виходячи з положень ст. 13, 14 Конституції України [1],

ст. 177, 181, гл. 27, пар. 3 гл. 58 ЦК України [2], земельні ділянки є об'єктами цивільних прав. Про земельну ділянку як об'єкт нерухомого майна й права власності говориться в Законі України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" [3]. Разом з цим, за наявності низки статей, де вживається дефініція "земельна ділянка", нормативне визначення земельної ділянки як об'єкту правовідносин в цих актах не наводиться. Воно закріплене в ч. 1 ст. 79 Земельного кодексу України [4] (надалі ЗК України), яка визначає земельну ділянку як частину земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Водночас подібне визначення не може бути визнано таким, що відповідає практичним потребам цивільного обороту земельних ділянок, оскільки не містить ознак, які характеризували б земельну ділянку з майново-правового боку. Буквальний аналіз змісту ч. 1 ст. 79 ЗК України показує, що визначення земельної ділянки містить переважно фізичні ознаки, які характеризують земельну ділянку як об'єкт навколишнього природного середовища, вказують на її кількісні й просторові властивості. До юридичних ознак відносяться права особи щодо конкретної земельної ділянки.

Відсутність у законодавстві чіткості щодо регулювання питання про те, з приводу якого саме об'єкту виникають цивільно-правові відносини, призводить до неоднозначного трактування категорії "земельна ділянка" в правовій доктрині. Зокрема висловлюються полярні точки зору як по неприйняттю погляду на земельні ділянки як на речі в загальноцивільному розумінні [5, 11-15; 6, 221], так і по безумовному розповсюдженню на них дії цивільно-правових норм без яких-небудь виключень [7; 8]. Існують і компромісні, "проміжні" варіанти визнання земельної ділянки як природного об'єкту (природного ресурсу) і одночасно як нерухомого майна [9; 10; 11].

Визнання цивільним законодавством земельної ділянки як об'єкту нерухомого майна (ст. 181 ЦК України) саме по собі є достатньою підставою для визнання її й об'єктом цивільних прав. Водночас слід враховувати, що не будь-яка земельна ділянка, будучи природним об'єктом, може бути об'єктом цивільних прав.

Будучи частиною природи, земельні ділянки не можуть виникати й припинятися за волею людини (за рідкісними виключеннями при створенні штучних островів). При цьому, на відміну від інших "нестворюваних" об'єктів органічного походження (тварин, мінералів тощо), залучення земельних ділянок до обороту вимагає прийняття додаткових заходів не тільки фактичного (встановлення меж у природі) але і юридичного характеру (кадастровий облік, реєстрація прав). Отже, земельна ділянка як об'єкт цивільних прав має істотну специфіку й потребує встановлення чітких критеріїв відмежування від земельної ділянки як природного об'єкта.

Як вже зазначалося, у цивілістичній доктрині недостатньо приділяється уваги визначенню поняття земельної ділянки як об'єкта цивільних прав. Тому особливо слід зазначити роботу Р.О. Машукова "Право власності садівницького товариства та його членів", в якій аналізується поняття земельної ділянки. Зокрема, Р.О. Машуков визначає земельну ділянку як вид нерухомої, неспоживної речі з індивідуальними ознаками, що може бути складною та/або подільною, на яку поширюється особливий правовий режим цивільно-правової спрямованості, яка підлягає державній реєстрації, може вільно

відчужуватись або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, за винятком випадків, установлених законом, має використовуватися за цільовим призначенням [7].

У цьому визначенні земельна ділянка визначена через класичні характеристики речі. Проте воно упускає деякі важливі аспекти сутності земельної ділянки як об'єкту цивільних прав. На нашу думку, зміст поняття земельної ділянки повинен відображати не її місце в системі речей, а ознаки земельної ділянки як об'єкту прав.

Аналізуючи категорію об'єктів цивільних прав, В.О. Лапач сформулював декілька ознак, якими повинен володіти будь-який з них, щоб вважатися таким: дискретність, юридична прив'язка, системність [12, 140-204]. Розглянемо докладніше вказані ознаки стосовно земельних ділянок.

Загальною й зовні найбільш характерною ознакою для всіх об'єктів цивільних прав є їх дискретність, тобто їх якісна, а також фізична і/або облікова визначеність і відокремленість від всіх інших об'єктів [12, 141]. Стосовно земельних ділянок фізична (просторова) відокремленість є найважливішою, визначаючою ознакою, оскільки без цієї характеристики неможливо виділити (відокремити) окрему земельну ділянку з цілого й безперервного "земельного простору".

Через природні властивості земельні ділянки не є одразу відокремленими предметами навколишньої дійсності, на відміну від фізичних об'єктів, що відносяться до категорії речей. Фізична відокремленість земельної ділянки досягається шляхом проведення спеціальних процедур, а саме в результаті особливого роду земельних правовідносин організаційного характеру - землепоряджувальних правовідносин.

Виходячи зі ст. 79-1 ЗК України, просторова обмеженість земельної ділянки пов'язана з тим, що земельна ділянка має певну площу й певні межі, які встановлюються за допомогою межування. Водночас відмітною (або індивідуалізуючою) ознакою земельної ділянки, що визначає міру частини земної поверхні, що відноситься до земельної ділянки, є її місце розташування. На цю характеристику земельної ділянки указують і ст. 79 ЗК України, і ст. 1 Закону України "Про землеустрій" [13]. У різних земельних ділянок можуть бути однакові площа і зовнішні межі. Проте не може бути двох ділянок, у яких однакове місце розташування. На підставі місця розташування, площі й меж земельної ділянки, що розглядаються в сукупності, одну земельну ділянку можна відрізнити від іншої.

Встановлення меж земельних ділянок у природі (на місцевості) та їх закріплення межовими знаками здійснюється юридичною особою, що володіє необхідним технічним і технологічним забезпеченням та в складі якої працює не менше двох сертифікованих інженерів-землепорядників, або фізичною особою-підприємцем, яка володіє необхідним технічним і технологічним забезпеченням і є сертифікованим інженером-землепорядником [14]. І оскільки встановлення фізичної відокремленості стосовно земельних ділянок завжди носить суб'єктивний характер, воно вимагає застосування юридичної характеристики - облікової (реєстраційної) процедури. Облікова характеристика доповнює фізичну й полягає в документальній фіксації встановлених у природі на місцевості меж і привласненні кожному окремому об'єкту права кадастрового (індивідуального, реєстраційного) номера.

У чинному законодавстві облікова реєстрація зе-

мельної ділянки передбачена як обов'язкова. Згідно зі ст. 79-1 ЗК України земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав у випадку її формування (крім випадків суборенди, сервітуту щодо частин земельних ділянок) і державної реєстрації права власності на неї. Формування земельної ділянки передбачає, окрім визначення її площі та меж, внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру.

Отже, зі ст. 79-1 ЗК України випливає, що лише сформовані земельні ділянки (з визначенням її площі, меж і внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру) можуть бути об'єктом цивільних прав - права власності, постійного користування, оренди тощо. До виокремлення й фіксації меж певна ділянка території земної поверхні відповідно до законодавства є лише потенційним об'єктом прав.

Водночас внаслідок того, що процес державного кадастрового обліку всіх земельних ділянок на території України тільки почався й існує необхідність регулювання відносин з приводу ще невиділених земельних ділянок, законодавець був вимушений прояснити й правовий режим несформованих земельних ділянок. З цією метою п. 2 Розділу VII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону "Про Державний земельний кадастр" [15] встановлено, що земельні ділянки, право власності (користування) на які виникло до 2004 року, вважаються сформованими незалежно від присвоєння їм кадастрового номера.

Отже, через це положення Закону України "Про Державний земельний кадастр" "потенційні" земельні ділянки, що не пройшли кадастровий облік, також є об'єктом права власності. У зв'язку з цим у теорії висновок про неможливість встановлення прав щодо земельних ділянок, що не пройшли облікову реєстрацію (державний кадастровий облік), ставиться під сумнів [16].

Насправді для подібних сумнівів немає підстав, оскільки індивідуалізація земельної ділянки досягається не за допомогою юридичної характеристики - процедури кадастрового обліку, а фізично - шляхом ототожнення земельної ділянки зі всією територією держави, позначеної за допомогою територіальної відокремленості, що визначає межі земельної ділянки (місце розташування, площа й межі земельної ділянки). Кадастровий облік є тільки юридичним закріпленням у документі тих ознак, які індивідуалізують земельну ділянку. Отже, земельна ділянка як об'єкт цивільних прав існує з моменту встановлення її меж і до їх зміни в передбаченому законом порядку.

Крім фізичної, велике значення для індивідуалізації земельної ділянки як об'єкта права має якісна характеристика дискретності. Виражається якісна характеристика для земельних ділянок у встановленні їх основного цільового призначення й виду використання, від яких залежить об'єм прав і обов'язків правовласників конкретних земельних ділянок.

Цільове призначення земельної ділянки - це встановлені законодавством і конкретизовані відповідними органами влади допустимі межі використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами [17, 294]. Усі земельні ділянки в межах України мають своє основне цільове призначення, це передбачено ст. 19 ЗК України. Відповідно до ст. 91 ЗК України власники земельних ділянок зобов'язані забезпечувати використання їх за цільовим призначенням, а ст. 96 ЗК України встановлює той же обов'язок для землекористувачів. Цільове призначення

може характеризувати як землі, так і земельні ділянки.

Вид використання - найбільш вузьке цільове призначення земельної ділянки, встановлене нормативним актом. Такі види визначені Класифікацією видів цільового призначення земель [18]. Саме вид використання характеризує правову природу земельної ділянки (ч. 4 ст. 22, ч. 3 ст. 35, ст. 36, ч. 4 ст. 59 ЗК України, ч. 2 ст. 21 Закону України "Про державний земельний кадастр") і дозволяє відрізнити земельну ділянку від землі - природного об'єкта й ресурсу. Встановлення виду використання земельних ділянок визначається необхідністю конкретизації правового режиму земельних ділянок, яка не може бути забезпечена лише за допомогою поділу земель на категорії.

Земельну ділянку неможливо описати без такої юридичної ознаки, як цільове призначення. Якщо в одних і тих же межах існує земельна ділянка з цільовим призначенням сільськогосподарського угіддя (рілля), а потім це цільове призначення змінюється у зв'язку з віднесенням земель, на яких знаходиться земельна ділянка, до земель транспорту, то це не може бути одна й та сама земельна ділянка. Це різні речі, тому що призначені вони для різних цілей.

Саме через свій правовий характер цільове призначення (вид використання) відрізняється від інших (фактичних) ознак земельної ділянки й інших речей. Воно є ще й обмеженням речових прав на земельні ділянки. Ці обмеження встановлюються шляхом вказівки на круг дозволених дій, що входять до складу правомочності користування суб'єкта речового права. Якщо більшість речей можна використовувати й не відповідно до їх звичайного призначення, то земельну ділянку не можна не тільки описати, а й використовувати, не дотримуючись її юридичних ознак, без ризику виникнення негативних наслідків, встановлених законом.

Наступною властивістю об'єкта права є "юридична прив'язка". Суть ознаки полягає в тому, що без встановлення певних прав відносно блага його як об'єкта права не існує. Через особливу значущість земельних ділянок для учасників цивільного обороту права на них підлягають особливій процедурі зміцнення (реєстрації, визнання) з боку держави.

Процедура реєстрації прав на нерухоме майно, зокрема на земельні ділянки, у вітчизняному правопорядку має обов'язковий характер (ч. 4 ст. 334 ЦК України, ч. 3 ст. 3 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень"). Отже, стосовно земельних ділянок у чинному законодавстві встановлена, крім кадастрового обліку, ще одна система облікової реєстрації - система реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень. З урахуванням цієї обставини зроблені доктринальні висновки про те, що за відсутності державної реєстрації прав на земельну ділянку як на об'єкт нерухомості відсутній і сам об'єкт прав.

Так, на думку В.В. Чубарова, земельна ділянка стає нерухомою річчю тільки після ряду послідовних юридичних процедур, і остаточно в момент занесення даних про права на неї до ЄДРП, з кадастровим номером, у межах, з місцем розташування і цільовим призначенням [19]. Такого погляду дотримується й О.М. Козирь, яка вважає, що як нерухомість повинно розглядатися лише те майно, право на яке зареєстроване [20].

Аргументація цих висновків достатньо логічна й на першій погляд не викликає сумнівів. Облік прав на нерухомість - необхідна характеристика об'єкту, одна

із законодавчих умов існування нерухомості як об'єкту цивільного права. Так, згідно зі ст. 79-1 ЗК України: "Земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування (крім випадків суборенди, сервітуту щодо частин земельних ділянок) та державної реєстрації права власності на неї".

Водночас, незважаючи на те, що українське законодавство прямує шляхом надання значення лише юридичному аспекту земельної ділянки як нерухомого майна (реєстрації права на нього), існують і певні виключення. Так, чинним законодавством не передбачається державна реєстрація прав на підприємство як на єдиний майновий комплекс, хоча воно віднесено до нерухомих речей. Особливо регулюється державна реєстрація космічних об'єктів, повітряних, морських і річкових суден (а не прав на них), бо Закон України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" на ці об'єкти не поширюється. Отже, у вказаних об'єктах, на які поширюється правовий режим нерухомості, відсутня не тільки природна ознака, яка робила б їх нерухомими речами, а й права.

Звідси слід підтримати вислів про те, що не реєстрація повинна перетворювати майно на нерухомість, а навпаки, стабільність положення нерухомого майна дає можливість реєструвати його [21].

Нерухомими є об'єкти незалежно від їх державної реєстрації. Якщо нерухоме майно підлягає державній реєстрації (а цей факт не заперечується), то нелогічно й суперечливо одночасно стверджувати, що нерухомість виникає з моменту реєстрації. Згідно з ч. 4 ст. 334 ЦК України, а також ч. 3 ст. 3 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації. Отже, немає підстав вважати, що нерухоме майно стає таким лише після державної реєстрації прав на нього. Воно існує й до цього акту, але права на нього виникають після здійснення акту реєстрації.

Отже, державна реєстрація прав на земельну ділянку має цивільно-правове значення - зокрема впливає на виникнення, зміну або припинення цивільних прав. Водночас державна реєстрація прав - це не ознака нерухомості, а наслідок, констатація наявності об'єктивно притаманних цій категорії речей властивостей, закріплених законодавством.

Ознака системності стосовно земельних ділянок як об'єктів цивільних прав зовні виражається в особливому юридичному зв'язку земельних ділянок з об'єктами, розташованими в їх межах.

Цивільне й земельне законодавство визначає межі здійснення суб'єктивного права власності на земельну ділянку, як у просторі (на її висоту й глибину), так і на природні об'єкти, що розташовані на земельній ділянці (поширюючи сферу дії права власності на поверхневий (ґрунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд (ч. 3 ст. 373 ЦК України, ч. 2, 3 ст. 79 ЗК України), якщо інше не встановлено законом і не порушує прав інших осіб (ч. 5 ст. 373 ЦК України, ч. 2, 3 ст. 79 ЗК України).

Закріплені в ЦК і ЗК України правомочності власника дозволяють зробити висновок, що визначення земельної ділянки, що міститься в ч. 1 ст. 79 ЗК України не враховує її зв'язок з іншими природними об'єктами на цій ділянці

й не окреслює верхніх і нижніх меж земельної ділянки як нерухокої речі.

У цивільно-правовому розумінні земельна ділянка як об'єкт не включає надра та повітряний простір. Щодо встановлення верхньої й нижньої межі земельної ділянки як нерухокої речі - необхідно враховувати цільове призначення ділянки - для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Отже, ми розглянули ознаки об'єкту цивільних прав стосовно земельних ділянок. При подальшому аналізі земельної ділянки в системі класифікації видів об'єктів цивільних прав необхідно відзначити, що земельна ділянка відноситься до майна, причому до майна нерухомого (ч. 1 ст. 181 ЦК України). У зв'язку з цим визначення земельної ділянки як об'єкта цивільних прав повинно відображати її не як "частину земної поверхні", що більш характерне для природного об'єкта ландшафтного походження, а як нерухому річ.

Різна правова природа відносин з приводу земельної ділянки, що регулюються земельним і цивільним правом, унеможливує вживання законодавцем однакового (ідентичного) легального поняття земельної ділянки. Тому при регулюванні відносин власності та інших речових прав на земельну ділянку необхідно використовувати понятійний апарат, основні принципи й норми, що містяться в цивільному законодавстві.

Аналіз ознак земельної ділянки показав, що категорія "земельна ділянка" насамперед властиві всі ті ознаки, які характерні для речі як об'єкту прав, а також ознаки, що характеризують її як нерухому річ. Розглянуті індивідуалізуючі ознаки земельної ділянки утворюють систему, на основі якої представляється можливим визначити земельну ділянку як нерухому річ, що є простором, межі й місце розташування якого визначені у встановленому законом порядку, власник якого має право використовувати на свій розсуд як саму земельну ділянку, так і все, що знаходиться над і під поверхнею цієї ділянки тільки відповідно до її цільового призначення, якщо інше не встановлено законом та якщо не порушує прав інших осіб.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40-44. - Ст. 356.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України в ред. Закону від 11 лютого 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 18. - Ст. 141.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 3-4. - Ст. 27.
5. Титова Н.І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н.І. Титова // Право України. - 1998. - № 4. - С. 11-15.
6. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М.В. Шульга. - Х.: Консум, 1998. - 224 с.
7. Машуков Р.О. Щодо визначення поняття "земельна ділянка" як об'єкта цивільних прав // Право та управління. Електронне наукове фахове видання. - 2012. - № 3. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2012_3/27mas.pdf.
8. Цивільне право України : навч. посіб. / [за ред. Р.О. Стефанчука]. - К.: Наук. думка, Прецедент, 2004. - 448 с.

9. Корнєєв Ю.В. Земельне право. 2-ге вид. перероб. та доп. Навч. посіб. / Ю.В. Корнєєв. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 248 с.

10. Гетьман А.П., Шульга М.В. Екологічне право України. Підручник. - Х.: Право, 2009. - 328 с.

11. Троцька М.В. Природні ресурси як об'єкти права комунальної власності // Проблеми законності: Академ. зб. наук. пр. / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Х.: Нац. ун-т "ЮАУ ім. Я. Мудрого", 2011. - Вип. 117. - 260 с.

12. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. Ассоциация Юридический центр. - науч.-практ. изд. -СПб.: Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург, 2002. - С. 141. (480 с.)

13. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 36. - Ст. 282.

14. Інструкція про встановлення (відновлення) меж земельних ділянок в натурі (на місцевості) та їх закріплення межовими знаками, затв. наказом Державного комітету України із земельних ресурсів від 18 травня 2010 р. № 376 // Офіційний вісник України. - 2010. - № 46. - Ст. 1519.

15. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07 липня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2012. - № 8. - Ст. 61.

16. Кулинич П. Види земельних ділянок як об'єктів земельнореєстраційних правовідносин / П. Кулинич //

Юридичний вісник України. - 2013. - № 16(20-26 квітня). - С. 6-7.

17. Земельне право. Академічний курс / за ред. В.І. Семчика, П.Ф. Кулинич. - К.: Ін юре, 2001. - 424 с.

18. Класифікатор видів цільового призначення земель, затверджений Наказом Державного комітету України із земельних ресурсів № 548 від 23 червня 2010 р. // Офіційний вісник України. - 2010. - № 85. - Ст. 3006.

19. Чубаров В.В. Вопросы государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним / В.В. Чубаров // Проблемы современного гражданского права: сб. стат. - М.: "Городец", 2000. - С. 145-172.

20. Козырь О.М. Недвижимость в новом Гражданском кодексе России / О.М. Козырь // Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сб. памяти С.А. Хохлова. - М.: Изд-во Межд. центра финансово-экономического развития, 1998. - С. 271-298.

21. Спасибо-Фатєєва І.В. Поняття нерухомого майна та прав на нього / І.В. Спасибо-Фатєєва // Українське комерційне право. - 2009. - № 9. - С. 9-19.

*Шигоніна Л.О.,
здобувач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 26.04.2013*